

*Коваль А. В.,
старший викладач кафедри авіаційної англійської мови
Національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

СИНОНІМІЧНІ РЯДИ СЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МАНЕВРІВ ПІД КУТОМ ЗОРУ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У ДВОМОВНОМУ СЛОВНИКУ

Анотація. Статтю присвячено принципам лексикографічного опису синонімічних рядів слів на позначення маневрів у двомовному військовому словнику. Синонімія – це складне явище, дослідження якого повинно ґрунтуватися не тільки на знанні значень слів, але й на аналізі компонентів їхніх значень. У виборі варіанту перекладу часто роль відіграють саме компоненти значення одного з синонімів. З огляду на це перекладачеві зручно було б мати інформацію про особливості семного складу кожного з синонімів. Міг би стати в нагоді словник синонімічних відповідників двох мов, у якому були б подані типи відповідників, виділені за ступенем збігу семного складу синонімічних слів. Проблема вибору відповідника перекладу з синонімічного ряду потребує врахування таких факторів: когнітивної бази значення мовної одиниці, яка відтворюється в денотативно-сигніфікативному та конотативному макрокомпонентах, прагматичного потенціалу міжмовних відповідників, особливості макрокультури відповідних мов, дискурсивних особливостей відповідної мови. Матеріалом для дослідження слугували лексичні одиниці військової сфери, адже сучасна війна вимагає зосередження на проблемах перекладу військової термінології, оскільки це сприятиме кращому розумінню військової тактики на прикладі досвіду інших країн. Це також підвищить ефективність комунікації з англійськими інструкторами. Аналіз тлумачних та синонімічних словників дозволив визначити корпус синонімів слів на позначення військових маневрів, який складається з 50 лексичних одиниць англійської мови, а також укласти 12 синонімічних рядів. Деякі слова завдяки своїй багатозначності виступали домінантою у декількох рядах. Під час розробки моделі лексикографічного опису було враховано принцип поєднання елементів перекладного і тлумачного словників з метою врахування як лінгвістичного, так і когнітивного аспектів. До лексикографічного портрету було включено можливі конструкції, які найчастіше вживаються, оскільки словник має бути призначений для активного володіння лексикою. Військові терміни часто мають точні визначення, і навіть незначне непорозуміння може призвести до серйозних помилок. Лексикографічні приклади, наведені у словниковій статті, можуть слугувати як додатковий засіб для уникнення неправильного використання термінів.

Ключові слова: синоніми, слова на позначення маневрів, лексикографічний опис, двомовний словник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кардинальні зміни у світовій геополітиці, спровоковані агресивними діями росії, суттєво прискорили процес інтеграції України в міжнародне співтовариство. Це має вплив на умови соціально-економічного розвитку суспільства і ставить перед вимогами до підготовки фахівців у галузі мовної освіти високу планку.

У контексті поширення англійської мови в Україні, особливо в умовах воєнного конфлікту, виникає потреба у нових типах словників, спрямованих на конкретні галузі діяльності, зокрема військової. Задіяні учасники військових операцій зіштовхуються з глобальними викликами під час виконання своїх обов'язків, що вимагає розробки нових підходів до укладання словників.

Важливість цієї теми підтверджується необхідністю врахування когнітивної та прагматичної інформації в словниках, яка покращить їхню корисність для користувачів. Окрім того, урахування особливостей використання мови в умовах війни може допомогти створенню словникових ресурсів, які будуть відповідати потребам сучасного військового середовища та сприятимуть ефективній комунікації у цих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення синонімів та їхній вплив на комунікативно-когнітивні процеси в спілкуванні є актуальним напрямком досліджень, який зацікавлює науковців протягом десятиків років. Незважаючи на певний прогрес у розумінні цієї проблеми, багато питань залишаються відкритими. Однією з актуальних проблем є подача синонімічного ряду у галузевих двомовних словниках, що потребує докладного наукового аналізу. Аналіз теоретичних джерел підтвердив, що у науковій літературі ще не проведено вичерпного дослідження щодо лексикографічного опису синонімічних рядів у двомовних тлумачних словниках. Необхідність вирішення цієї проблеми виникає через відсутність когнітивно-прагматичних підтримок для словників синонімів, зорієнтованих на військову сферу.

Явище синонімії в лексикографії досліджувалось у роботах таких мовознавців, як О. І. Нечитайло, В. С. Ващенко, Л. С. Паламарчук, О. О. Тараненко [1]. Принципи укладання перекладного словника детально розроблені у наукових працях Л. М. Пелелейченко [2]. С. Караванський створив практичний словник синонімів української мови [3]. Загалом, використання наукових підходів у побудові лексикографічних описів синонімів допомагає створити зручний та інформативний інструмент для користувачів, сприяючи їхньому глибокому розумінню та використанню словникового матеріалу.

У статті була поставлена **мета** обґрунтувати принципи подачі синонімічного ряду у двомовних тлумачних словниках, орієнтованих на військову сферу діяльності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для проведення аналізу з тлумачних словників [4–7] були виписані англійські слова на позначення маневрів. Враховувався той факт, що в подальшому вони мають бути укладені в синонімічні ряди, тобто повинні мати синонімічні зв'язки. Усі лексичні одиниці можна розподілити на ряди за такою класифікацією:

1) Іменники на позначення симуляції бойових дій (*manoeuvres, exercises, war games*).

2) Іменники на позначення бойових дій (*attack, offensive, aggression, onslaught, assault, advance, charge, engagement, battle, combat, skirmish, firefight, action, war, conflict, envelopment, turning movement, coverage, bypass*).

3) Іменники, які позначають переведення військ на територію ворога (іноземної держави) (*penetration, infiltration, breakthrough, breach, occupation, foray, incursion, invasion, raid*).

4) Іменники, що позначають організацію та розташування військ (*deployment, disposition, distribution, staging*).

5) Дієслова, що позначають переміщення військ (*deploy, spread out, position, retreat, retire, withdraw, fall back, pull back*).

6) Дієслова на позначення захисних дій (*defend, protect, shield*).

7) Дієслова на позначення руйнування (*destroy, eliminate, slaughter, annihilate*).

Найбільшою категорією серед відібраних одиниць, як виявилось, є іменники на позначення бойових дій.

Синонімічний ряд укладається таким чином, щоб всі слова мали принаймні одне значення, в якому вони співпадають або майже співпадають. Першим словом виступає домінанта, кожне наступне має більший ступінь збігу в значенні з попереднім.

Так у ряді *manoeuvres, exercises, war games* домінантою є *manoeuvre*, адже воно є найбільш розповсюдженим у значенні «військові навчання», а лексема *exercise* набуває такого значення тільки у контексті, пов'язаному з військовою тематикою. Слід також зауважити, що перші два слова позначають навчання тільки в множині, оскільки в однині під *manoeuvre* розуміється переміщення військ. *War game* має більш вузьке значення на відміну від інших.

Семантичні розбіжності у ряді *attack, assault, charge, onslaught, offensive, aggression, advance* проявляються за різними ознаками. *Charge, onslaught, aggression, offensive* розрізняються за способом та характером атаки: *charge* і *onslaught* позначають стрімкий та жорстокий спосіб атаки, причому *onslaught* має вищий ступінь агресивності, а *aggression* – атака неспровокована, *offensive* – спланований напад. Відмінність між *attack, advance, assault* зводиться до форми прояву: *attack* включає як рух в напрямку ворога, так і безпосередню атаку, *advance* – тільки рух з метою нападу, *assault* – кульмінацію атаки. *Attack, offensive, aggression* відрізняються місцем дії: *attack* вживається як під час війни, так і під час військових навчань, *offensive* – під час війни, *aggression* – під час війни або вторгнення та захоплення інших територій.

Деякі слова завдяки своїй багатозначності можуть утворювати декілька синонімічних рядів, такими серед одиниць, які піддалися аналізу, є *battle* та *penetration*. Проаналізуємо ряд *battle, combat, skirmish, engagement, firefight, action*. Тут розбіжності полягають у логічному акценті: *battle* вживається в широкому сенсі, але акцентується увага на довготривалості битви, *engagement* підкреслює безпосереднє зіткнення противників, *action* може відбуватися в межах *battle* і *engagement*, акцент робиться на стрімкості та активності дії, *skirmish* акцентує на увагу на невеликій кількості людей, задіяних у сутичці, та її короткочасності, *engagement* і *firefight* передбачають використання вогнестрільної зброї.

Ще один ряд, який можна скласти з *battle – battle, conflict, war*. Відмінність проявляється у ступені поширення та учасни-

ках дії: *conflict, war* – великомасштабні конфлікти на рівні держав або між суспільними класами держави, *battle* – меншого масштабу і передбачає не більше двох сторін, які конфліктують.

Envelopment, turning movement, coverage, bypass позначають обхідний маневр, а відрізняються своєю ціллю. *Envelopment* – обхід військ з флангів або тилу з метою фронтальної атаки, *turning movement* має на меті змусити ворога змінити свою позицію, *coverage* передбачає атаку з флангу, *bypass* направлений на атаку з тилу.

Ряд *penetration, breakthrough, breach* означає прорив. Взаємозамінним з кожним може бути тільки домінанта, тому що *penetration* має широке значення, яке включає і подолання опору ворожих військ, і прохід, утворений внаслідок проведення такої операції. *Breakthrough* – це акт прориву лінії захисту, а *breach* – частина фронту, який прорвали наступальні війська.

Аналіз ряду *penetration, infiltration, occupation, invasion, incursion, foray, raid* дозволив виявити розбіжності як в семантичному полі, так і в логічному акценті. За способом досягнення цілі всі слова поділяються на вторгнення із застосуванням сили і без застосування сили. *Occupation, invasion, incursion, raid* передбачають не тільки вторгнення, а й використання збройних сил, *infiltration*, навпаки, має на меті уникнути будь-якого контакту з противником, тоді як для *penetration, foray* можливі обидва варіанти. *Occupation, invasion, incursion* відрізняються також місцем події – це обов'язково має бути держава, *infiltration* зазвичай здійснюється в тил противника. Відмінність між цими синонімами полягає також у цілі: *occupation* і *invasion* націлені на захоплення території іншої держави, *incursion* і *raid* ставлять за мету чинити втрати, спричинити жертви і руйнування, причому у *raid* задіяна невелика кількість людей на відміну від *incursion*. Розбіжності у значенні *occupation* і *invasion* полягають у логічному акценті: перше підкреслює захоплення території, а друге – вторгнення на територію іншої держави.

Відмінності між *deployment, distribution, disposition, staging* зводяться до того, з якою метою і коли відбувається організація та розташування військ. У випадку з *deployment* організація військ проводиться з метою їх передислокації у зону бойових дій, воно охоплює всі етапи від висунення військ з початкової позиції до прибуття на місце призначення. *Distribution* – організація військ перед битвою, маршем або маневром. *Disposition* – розташування військ на певній території, *staging* – розташування військ (а також обладнання і бойової техніки) після передислокації. Як видно, *staging* відрізняється від інших ще й об'єктом.

Дієслово *deploy* на відміну від *position* і *spread out* передбачає не тільки розташування військ на місцевості, а й рух. *Spread out* є випадком функціональної розбіжності, адже це фразове дієслово, семантичне значення якого повністю збігається з *position*, вживається в газетних текстах на військову тематику.

Аналіз ряду *retreat, retire, withdraw, fall back, pull back* дозволив виявити досить цікаві результати. Слово *retreat*, як правило, вживається коли необхідність відступити виникає у разі поразки або неможливості утримати оборону, тоді як *retire* або *withdraw* має на увазі відхід, як частину запланованого маневру, щоб зайняти кращу позицію. Саме тому ці два слова часто вживаються замість *retreat*, тому що мають позитивний відтінок. Це свідчить про оціночний характер розбіжностей. *Fall back*

і *pull back* у цьому ряді виступають стильовими синонімами, як і у випадку зі *spread out*, бо належать до газетного стилю.

Ряд *defend, protect, shield* розглядався вище в межах більш широкого ряду. Звернемо увагу на розбіжності саме між цими трьома синонімами. *Defend* – активний захист від реальної небезпеки, *protect* – захист від потенційної загрози, передбачає запобіжні заходи з ціллю уникнути небезпеки. На відміну від *defend*, яке часто позначає постійність дії, *shield* у більшості випадків має актуальне значення, яке описує ситуацію в момент її розгортання, при цьому інструмент захисту використовується як захисний бар'єр (наче щит) між об'єктом та власне загрозою.

У ряді *destroy, annihilate, eliminate, slaughter* перші два вказують на повне знищення як живої істоти, так і будь-якого об'єкта. *Eliminate* часто вживається як евфемізм *kill* (вбити), оскільки вважається, що воно пом'якшує дію і викликає менше негативних емоцій. *Slaughter*, навпаки, свідчить про жорстоке вбивство, зазвичай масове.

Отже, на матеріалі 50 лексичних одиниць було укладено 12 синонімічних рядів; визначено їх доміанти; виявлено, проаналізовано і представлено семантичні та функціональні розбіжності синонімічних слів. Найчастотнішими виявились розбіжності за ознакою цілі.

Переклад українською мовою має на меті дві цілі: спростити сприйняття пояснень для користувачів і зіставити, наскільки це можливо в двомовному словнику, відповідні фрагменти синонімічних систем мови оригіналу та мови перекладу. Завдання репрезентації українських відповідників до кожної одиниці семантичного ряду ускладняється фактором невідповідності лексичних систем різних мов. Саме тому переклад може і повинен розглядатися як допоміжний інструмент, найголовнішим при виборі відповідника з синонімічного ряду є тлумачення значень кожного синоніма, яке містить повний опис його розбіжностей і умов взаємозамінності. Оскільки переклад може варіюватися в залежності від контексту, було б доцільним включати до лексикографічного опису приклади до кожного синоніма, що було враховано при створенні моделі перекладного синонімічного словника.

Лексикографічний опис синонімів повинен відображати не лише повний та точний аналіз усіх подібностей та відмінностей між кожним поняттям, але й забезпечувати зручність користування словником для його споживача. З метою відповідності цим критеріям структура кожної словникової статті має бути логічно побудована та відповідати науковим принципам лексикографії. У визначенні та розгляді кожного синоніму, слід враховувати не тільки семантичні відтінки, але й контекстуальні особливості його використання. Надання чітких та точних визначень, спираючись на наукові терміни та лексичні конструкції, сприяє збагаченню розуміння слова користувачем. Запропоновано використовувати таку модель представлення синонімічного ряду у двомовному словнику:

1. Вхід – перелік синонімів, що утворюють цей синонімічний ряд.
2. Пояснення – опис саме тих значень ряду, що співпадають для всіх синонімів (подаються в дужках).
3. Переклад українською мовою для кожної одиниці ряду.
4. Значення – опис семантичних подібностей і відмінностей синонімів.
5. Приклади – наведення лексикографічних прикладів (виділені курсивом).

6. Сполучуваність – перелік найбільш вживаних словосполучень, якщо такі існують.

Враховуючи, що родовий відмінок в українській мові викликає труднощі, доцільно включити його до зони перекладу.

Подамо фрагмент синонімічного тлумачного словника на прикладі найдовшого ряду синонімів слів на позначення атаки.

ATTACK, ASSAULT, CHARGE, ONSLAUGHT, OFFENSIVE, AGGRESSION, ADVANCE – наступальний рух військ, атака, напад.

Attack – атака, *род. в. –и* (агресивна дія із застосуванням сили з метою досягнення певної мети, в тому числі й тактичний наступ). *The attack was a complete success.* – Ця атака мала абсолютний успіх. *Bayonet attack* – багнетна атака, *feint attack* – обманна атака, *flank attack* – флангова атака, *frontal attack* – фронтальна атака, *hasty (quick) attack* – раптова атака.

Assault – штурм, *род. в. –у* (1. Кульмінація атаки, безпосередній напад на ворога; 2. Коротка, стрімка, добре спланована атака на місцевий об'єкт). *Enemy troops began an assault on the city.* – Війська супротивника почали штурм міста. *Air assault* – повітряна атака, **but amphibious assault** – висадка морського десанту.

Charge – атака, *род. в. –и* (стрімка й короткочасна). *A band of footmen raced from the trees and stood as if ready to charge.* – Група піхотинців вибігла з лісу і встала в шеренгу, підготувавшись до атаки. *Infantry charge* – наступ піхоти, *to fight off a charge* – відбити атаку.

Onslaught – натиск, *род. в. –у* (жорстокий руйнівний метод атаки з метою подолати супротивника силою або кількістю війська). *The battalion's onslaught was relentless.* – Намуск батальйону був безжалісним.

Offensive – напад, *род. в. –у* (1. Спланована наступальна військова кампанія, може позначати навіть навалу (invasion); 2. Наступальна позиція на противагу *defensive* – оборонній позиції; 3. Оперативний наступ; може бути взаємозамінним із *attack* лише у тому випадку, коли мова йде не про конкретну дію). *The rebels are planning a new offensive.* – Повстанці планують новий напад. *Counteroffensive* – контрнаступ, *to go or to move onto the offensive* – перейти з оборонної позиції в наступальну.

Aggression – неспровокована атака, напад, *род. в. –у* (вживається переважно для позначення дій під час війни або таких, що включають вторгнення та захоплення інших територій). *He called for an end to foreign aggression against his country.* – Він закликав припинити неспровокований напад на його країну. *Nonaggression pact* – договір про ненапад.

Advance – наступ, *род. в. –у* (рух у напрямку до ворога, як правило, з метою нападу). *The advance will begin at first light.* – Наступ почнеться зі світанком.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальні та лінгвістичні чинники створили потребу у спеціалізованих словниках для конкретних галузей. Принципи укладання двомовних синонімічних словників ще не узагальнені, що важливо для поліпшення їх структури. Відсутність когнітивної та прагматичної інформації у статтях словника ускладнює користування ним. Навіть за наявності нових військових словників, проблема вибору відповідника з синонімічного ряду ускладнює переклад текстів, пов'язаних із військовою сферою. Переклад синонімів не може забезпечити

повне розуміння їх семантичних та функціональних особливостей, тому і виникає необхідність поєднати елементи перекладного і тлумачного словників. У зв'язку з невідповідністю лексичних систем різних мов, в деяких випадках навіть і неможливо підібрати такий переклад слова, щоб передати всі особливості його значення. Отже, при доборі відповідника перекладу слід приділяти найбільшу увагу тлумаченню значення, яке подається у вигляді пояснення його відмінностей від інших синонімів і притаманних йому семантичних особливостей. Найчастотнішими відмінностями серед аналізованих синонімів виявилися семантичні, серед яких, у свою чергу, найбільш типовими були відмінності за ознакою цілі. В інших випадках синонімічні слова відрізнялись місцем дії, способом та характером, формою прояву, ступеню поширення, учасниками і типами об'єктів. Особливої уваги заслуговують оціночні відмінності та відмінності в логічному акценті, які обов'язково необхідно відобразити в синонімічному словнику, адже вони допомагають користувачеві уникнути небажаного прагматичного впливу.

Перспектива подальшого дослідження вбачається у пошуку способів лексикографічного портрету синонімів у словниках, зорієнтованих на іншу галузь діяльності.

Література:

1. Тараненко О. О. Концепція та принципи укладання словника. Київ, 1996. 234 с.
2. Пелепейченко Л. М. Принципи укладання перекладного словника для міжнародного співробітництва сил охорони правопорядку. *Вісник Харків. нац. ун-ту В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2010. Вип. 896. С. 161–168.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.
4. Bowyer R. Dictionary of Military Terms. London: A & C Black Publishers Ltd, 2007. 268 p.
5. Dictionary of Military and Associated Terms. Department of Defense, 2010. 363 p.
6. Oxford advanced Learner's dictionary. Oxford University Press, 1995. 1233 p.
7. The Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms. Third edition. Oxford Languages. 2014. 512 p.

Koval A. Lexicographic description of synonyms denoting manoeuvres in the bilingual military dictionary

Summary. The article highlights the principles of lexicographic description of synonyms denoting manoeuvres in the bilingual military dictionary. Synonymy is a complex phenomenon which study requires to be grounded not only in the understanding of meanings of the word but also in the analysis of components constituting their meanings. The components of the meaning of one of the synonyms often play a crucial role in the selection of a Ukrainian equivalent. Consequently, it would be advantageous for the translator to possess information about the specifics of the semantic structure of each synonym. A dictionary of synonymous equivalents in two languages, outlining types of correspondences based on the degree of semantic alignment of synonymous words, could prove instrumental. The challenge of choosing the translation equivalent from a synonymy requires consideration of factors such as the cognitive foundation of the meaning of a linguistic unit, reflected in denotative and signficative and connotative macro-components, the pragmatic potential of interlingual equivalents, the specifics of macro-culture in respective languages, and the discursive features of the corresponding language. The research material comprises lexical units within the military domain, as contemporary warfare demands a focus on the translation issues of military terminology, contributing to a better understanding of military tactics through the experience of other nations and enhancing communication effectiveness with English-speaking instructors. The analysis of explanatory and synonymous dictionaries has facilitated the identification of a corpus of synonyms for words denoting military manoeuvres, consisting of 50 lexical units in the English language, organized into 12 synonymies. Some words, owing to their polysemy, emerged as dominant in several synonymies. In developing the lexicographic description model, the principle of combining elements from translation and explanatory dictionaries was considered to encompass both linguistic and cognitive aspects. The lexicographic profile includes possible collocations frequently used, as the dictionary is intended for active lexicon mastery. Military terms often have precise definitions, and even slight misunderstandings can lead to serious errors. The lexicographic examples presented in the dictionary entry can serve as an additional means to avoid misuse of terms.

Key words: synonyms, words denoting manoeuvres, lexicographic description, bilingual dictionary.